

Nederland als achterblijver

De Nederlandse economie heeft zich in de afgelopen jaren minder voorspoedig ontwikkeld dan die van vergelijkbare andere landen. In dit artikel vraagt de auteur zich af hoe dat komt. Hij richt daarbij zijn aandacht met name op het verloop van de investeringen. Als hoofdoorzaak van de terughoudende investeringsneiging in ons land merkt hij de tekortschietende afzetgroei aan. Dit hangt uiteraard samen met het gevoerde matigings- en bezuinigingsbeleid. Hoewel dit beleid zonder twijfel nut heeft gehad voor het economische herstel, heeft het er ook toe bijgedragen dat de Nederlandse economie internationaal gezien zwak scoort op het punt van dynamiek en groeikracht. Momenteel lijkt daar verandering in te komen. Het is van belang dat overheid en sociale partners van de termiek gebruik maken om de kwalitatieve kloof tussen vraag en aanbod van arbeid te verkleinen.

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN*

Inleiding

Het gaat ons economisch de laatste jaren zeker niet slecht en toch bestaat er in brede kring een gevoel van onbehagen over de economische ontwikkeling. Ten dele wordt dit onbehagen ingegeven door het feit dat de vruchten van de recent weer toegenomen welvaart niet aan alle lagen van de bevolking ten goede komen. Maar dat is het niet alleen. De recente economische opleving is in 1984 begonnen en houdt dus nu al circa 5 jaar aan, wat ongebruikelijk lang is. Met zo'n relatief lang aanhoudende opleving zou men een groot optimisme verwachten en een zich doorzettende economische groei.

Het opmerkelijke feit doet zich voor, dat in grote delen van de industriële wereld dit groei-optimisme zich inderdaad voordoet of in de afgelopen vijf jaar heeft voorgedaan, maar dat West-Europa, en met name Duitsland, Nederland en België, hierop tot voor kort een uitzondering vormden. Ook West-Europa heeft weliswaar van de aanhoudende opleving in de wereldeconomie geprofiteerd, maar de groei is de afgelopen jaren allerm minst uitbundig geweest, terwijl de werkloosheid op een structureel hoog niveau is gebleven. In feite vertoont de werkloosheid al jaren geen tekenen meer van significante daling.

De vraag naar het hoe en waarom van dit achterblijven van West-Europa is de laatste jaren meermalen gesteld. Aanvankelijk, we spreken dan van de jaren 1984-1986, lag het antwoord op die vraag tamelijk voor de hand. Er werd immers doelbewust gekozen voor een beleid dat erop gericht was de uit de hand gelopen overheidsfinanciën op orde te brengen, alsook om het bedrijfsleven in de gelegenheid te stellen zich te herstellen van de opgelopen rendements- en vermogensschade. Dit op herstel gerichte beleid liet weinig ruimte voor uitbundigheid in de sfeer van de binnenlandse bestedingen. Te meer niet omdat de werkgelegenheid onder die beperkende omstandigheid alleen zou

kunnen toenemen bij een over enige jaren volgehouden loonmatiging.

Dit herstelbeleid is in West-Europa niet alleen doelbewust gekozen, maar ook tot stand gebracht op basis van consensus. Hierin stond West-Europa overigens niet alleen. Het verschil is dat andere industrielanden, nadat het herstel was ingetreden een meer op expansie gericht beleid zijn gaan voeren, terwijl West-Europa op de ingeslagen weg is doorgaan. Deze lijn die ook door onze regering is aangehouden is in niet onbelangrijke mate ingegeven door de uitgesproken houding die West-Duitsland de laatste jaren heeft ingenomen in kwesties van het te voeren economische beleid. De hierbij door West-Duitsland toegepaste krachtige inzet van het monetaire beleidsinstrumentarium heeft dit beleid in het kader van het EMS als het ware mede aan de kleinere buurlanden opgelegd. Elk initiatief op internationaal niveau om West-Duitsland ertoe te bewegen om zijn evident aanwezige bestedingsruimte te benutten om zijn economie sterker te laten groeien is tot voor kort afgestuit op wat de buitenwacht geneigd is halsstarrigheid te noemen, maar in West-Duitsland zelf wordt gezien als de vervulling van een missie, namelijk op fiere wijze de banier van de economische orthodoxie hoog te houden.

Zelfs bij de OESO, die toch een belangrijke factor is geweest in de verbreiding van strakkere sociaal-economische opvattingen en werkelijk niet van roekeloosheid kan worden verdacht, is de Westduitse houding recent op tegenstand gestuit. Vanaf dit voorjaar heeft de OESO openlijk een pleidooi gevoerd voor bijstelling van het beleid in Duitsland dat volgens de OESO te ver naar één kant is doorgeschooten. Een

* Vice-voorzitter van de hoofddirectie van Vendex International N.V. en buitengewoon hoogleraar Ondernemingsbeleid en management aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. De auteur is dank verschuldigd aan drs. P. Jaspers (Nationale Investeringsbank) voor de waardevolle assistentie bij het schrijven van dit artikel. Dit artikel is gepresenteerd als inleiding op het symposium "Nederland, investeerder in eigen land?", 20 december 1988, Erasmus Universiteit Rotterdam.

citaat kan hier geen kwaad: "However, despite the measures taken the economy has remained weak and there is little indication of stronger growth in the near future. It would therefore seem that additional measures to stimulate domestic demand are needed in Germany"¹

Nu is het beeld inmiddels in zoverre gewijzigd dat de economische groei ook in West-Europa het laatste halfjaar duidelijk is bijgetrokken. Maar de vraag naar de effectiviteit van het gevoerde beleid die gedurende bij voorbeeld de eerste regeerperiode van het kabinet-Lubbers niet werd gehoord, duikt steeds vaker op en krijgt steeds meer kracht, ook binnen de gelederen van de regeringspartijen. Enerzijds wordt dit onbehagen – zoals gezegd – sterk ingegeven door het nog immer hoge niveau van werkloosheid. Anderzijds wordt het ingegeven door het feit dat (deel)sectoren van het Nederlandse bedrijfsleven, met name het deel dat op de binnenlandse markt is aangewezen, in toenemende mate de nadelige gevolgen ondervonden van de terughoudendheid wat onze economische groei betreft.

Het is de bedoeling van deze uiteenzetting om specifiek op die vragen in te gaan. Als belangrijkste sleutel voor de analyse is gekozen voor de investeringen en het investeringsklimaat. De investeringen vormen immers de gevoeligste graadmeter voor wat er met een economie aan de hand is, terwijl de investeringen tevens van beslissende invloed zijn op de groeikracht van een economie in de toekomst. Bij wijze van terreinverkenning houden wij ons in eerste aanleg bezig met het investeringsverloop op macroniveau.

Investeringsverloop op macroniveau

Een eerste globaal inzicht in het investeringsniveau van de laatste jaren laat zich aflezen uit tabel 1 waarin dit niveau wordt vergeleken met dat in voorgaande perioden.

Dit overzicht laat zien dat de investeringen zich de laatste jaren weliswaar hersteld hebben van de diepe inzinking uit de beginjaren tachtig, maar nog niet het niveau uit de jaren zeventig hebben bereikt, laat staan dat het niveau uit de jaren zestig wordt benaderd. De oorzaken van de betrekkelijkheid van het herstel zijn tweeledig. De tabel laat zien dat het herstel in de bedrijvensector voorspoediger is gelopen dan in de overige sectoren van de economie. De overheidssector speelt hierbij een belangrijke rol. De overheidsinvesteringen bevinden zich nog immer op een dieptepunt en deze omstandigheid zet het overall-investeringsniveau onder druk.

Een tweede oorzaak is erin gelegen dat de investeringen in machines en outillage zich wel volledig hebben hersteld, met name in de bedrijvensector, maar dat de investeringen in gebouwen (waaronder woningen) hierbij sterk achter zijn gebleven. Zo beliep de verhouding tussen investeringen in gebouwen ten opzichte van investeringen in machines en outillage in de bedrijvensector de laatste jaren 1 op 3 tegen 1 op 2 in de jaren zeventig.

Het beeld dat de investeringen qua niveau vertonen is dus duidelijk te schetsen, evenals het aanwijzen van de

Tabel 1. Bruto investeringsquote in de periode 1961-1988 (afgeronde getallen)

	Bruto investeringsquote Nederland ^a	Bruto investeringsquote bedrijven ^b
1961-1970	25	20,5
1971-1980	22	18
1981-1985	18,5	15,5
1986-1988	20	17,5

a. In procenten van het bruto nationaal produkt.

b. In procenten van de bruto toegevoegde waarde.

Tabel 2. Investeringsverloop van bedrijven ontleed in achterliggende factoren (investeringsquoten)

	1957/ 1965	1966/ 1970	1971/ 1975	1976/ 1980	1981/ 1983	1984/ 1987
Bruto invest.quote	14,8	14,0	11,9	10,35	9,3	11,55
impuls gerelateerd aan:						
– winst	9,5	7,85	6,9	6,6	6,9	7,85
– afzetgroei en bezettingsgraad	4,3	5,25	4,8	2,1	-0,7	0,6
– 'incentives'	1,5	1,2	0,3	2,2	3,9	4,2
– monetaire factoren	-0,5	-0,4	-0,1	0,45	-0,8	-1,1

oorzaken van de betrekkelijkheid van het inmiddels opgetreden herstel. Veel moeilijker ligt het uiteraard bij het aangeven van de achterliggende oorzaken van het achterblijven van de overheidsinvesteringen respectievelijk investeringen in gebouwen door bedrijven². Deze achterliggende oorzaken zijn immers niet direct waarneembaar en slechts te achterhalen op basis van modelanalyses. Bij alle verdiensten berusten modelanalyses doorgaans voor een niet onbelangrijk deel op beoordeling, al was het maar door de specificatie van het gekozen model. Met opzet is voor dit globale overzicht aansluiting gezocht bij een analyse die qua modelspecificatie inzichtelijk is en niet veel meer beoogt dan een ontleding te geven van het investeringsverloop in afzonderlijke componenten die corresponderen met impulsen van investeringsgedrag. Uitgaande van het vermelde volgende karakter van de overheidsinvesteringen, richten we onze aandacht op de bedrijfsinvesteringen.

De onderscheiden impulsen bij de ontleding van het investeringsniveau zijn de volgende:

- investeringsimpuls die toe te schrijven is aan het winstniveau van de bedrijven;
- investeringsimpuls die toe te schrijven is aan de groei van de afzet en de bezettingsgraad;
- investeringsimpuls die toe te schrijven is aan de door de overheid geboden fiscale faciliteiten en dergelijke (b.v. de WIR);
- investeringsimpuls die toe te schrijven is aan monetaire factoren, zoals de reële rente en de geldhoeveelheid.

De ontleding van het investeringsverloop in deze factoren is weergegeven in tabel 2. De tabel berust op een bewerking van de uitkomsten van een model dat door Van Sinderen is opgesteld³.

Ook indien we rekening houden met voorbehouden die nu eenmaal gelden bij de interpretatie van modeluitkomsten en waarvan we al melding maakten, kunnen we op grond van dit overzicht tot een aantal duidelijke conclusies komen.

Het blijkt zeker niet aan het winstniveau van de bedrij-

1. Kjell Andersen, OESO, *The international economic outlook*, Den Haag, 25 februari 1988.

2. Op het eerste gezicht ligt dit voor de overheidsinvesteringen eenvoudiger dan voor de investeringen in gebouwen door bedrijven. De overheidsinvesteringen vielen de afgelopen jaren immers onder stringente begrotingsrestricties. Toch ligt hierin geen afdoende verklaring omdat historisch gezien de overheidsinvesteringen volgend van karakter zijn. Indien de bedrijfsinvesteringen voldoende waren aangetrokken, dan zou de overheid met haar investeringen hierin hoogstwaarschijnlijk zijn gevolgd. Ook voor de overheidsinvesteringen blijft dus de vraag relevant naar de achterliggende oorzaak.

3. J. van Sinderen, *Some major causes of development in Dutch business investment*, Ministerie van Economische Zaken, Directie Algemene Economische Politiek, Den Haag, 1985. De recentste uitkomsten van zijn onderzoek zijn door de heer Van Sinderen welwillend ter beschikking gesteld.

ven toe te schrijven dat de bedrijfsinvesteringen niet weer het peil van de expansieve jaren hebben bereikt. Dit moet bij uitstek worden toegeschreven aan het achterblijven van de groei van de afzet respectievelijk het bezettingsniveau. De impulswerking hiervan is gedurende de jaren tachtig voortdurend onder de maat gebleven en het is aan de overheidsfaciliteiten te danken geweest dat het investeringsniveau van bedrijven uiteindelijk op een peil is terecht gekomen dat gelijk is aan dat van de begin jaren zeventig.

Deze conclusie mag op het eerste gezicht enige verbazing wekken omdat het industriële bedrijfsleven een beeld te zien geeft dat met deze conclusie niet correspondeert. In het algemeen heeft het exporterende bedrijfsleven, vooral de exporterende industrie die op de wereldmarkt is aangewezen, de laatste jaren inderdaad niet te klagen over de groei van de afzet respectievelijk het bezettingsniveau. Voor het primair op de binnenlandse markt aangewezen deel van het bedrijfsleven, dat in het totaal een overwegende positie inneemt, ligt dit evenwel totaal anders. In een macro-model dat een beeld van de doorsnee van het bedrijfsleven geeft, heeft de dominante tendens uiteraard de overhand en deze is overduidelijk. De invloed van de monetaire factoren moet over het geheel als van ondergeschikte betekenis worden beschouwd.

Als achterliggende hoofdoorzaak voor de terughoudendheid in het investeringsgedrag van bedrijven komt uit onze analyse dus de afzetgroei respectievelijk bezettingsgraad naar voren. Deze oorzaak vormt tevens een plausible verklaring voor de specifieke rol die de investeringen in gebouwen hierbij spelen. Bij een tekortschietende afzetgroei en een achterblijvende bezettingsgraad kan men slechts in geringe mate uitbreidingsinvesteringen verwachten en het zijn immers uitbreidingsinvesteringen die de basis vormen voor investeringen in gebouwen. Een analoge redenering geldt voor de overheidsinvesteringen die a fortiori onder druk van budgettaire restricties hebben gestaan, maar in de afgelopen jaren evenmin opstuwende kracht van een expanderend activiteitsniveau vanuit de bedrijvensector hebben ondervonden.

Investeringsklimaat op microniveau

Nu we op macroniveau duidelijk hebben kunnen vaststellen dat de investeringen de laatste jaren achterblijven en dat de afzetvooruitzichten hierbij het knelpunt vormen, rijst de vraag of deze bevinding wel in overstemming is met de visie van ondernemers op het investeringsklimaat in Nederland.

Het heeft uiteraard alleen zin deze vraag te stellen in een internationaal vergelijkende context. Het empirische materiaal dat ons op die vraag een antwoord kan leveren wordt gevormd door de jaarlijks gepubliceerde EMF-landenvergelijking⁴. Deze EMF-publikatie geeft voor 22 landen een vergelijkend oordeel over het investeringsklimaat op basis van ondernemingsenquêtes. Naast een overall-oordeel wordt tevens een specifiek oordeel op onderscheiden aspecten van het investeringsklimaat gegeven. De laatste publikatie is uit 1986. Nederland neemt in de rij van landen per traditie een vrij gunstige positie in. Die relatief gunstige positie is onder meer te danken aan het feit dat Nederland er in de ogen van investeerders positief uitspringt op belangrijke aspecten als:

- naar buiten gerichtheid;
- socio-politieke consensus en stabiliteit.

Deze gunstige karakteristieken bezorgden Nederland in de jaren 1980/1983 – terwijl het feitelijke investeringsniveau een dieptepunt beleefde – een eervolle zesde plaats in de rij van landen gerangschikt naar investeringsklimaat. In de jaren 1984/1986 zakt Nederland naar een achtste plaats. De oorzaak van die verslechtering schuilt in de sco-

res op deelaspecten. Het is opvallend dat Nederland al vanaf 1980 zwak scoort op:

- dynamiek van de economie;
- dynamiek van de markt.

Het zijn ook bij uitstek deze aspecten die in de laatste jaren een achteruitgang te zien geven in vergelijking met andere landen.

Deze uitkomsten op het microniveau sluiten dus zeer goed aan bij wat de cijfers op het macroniveau eerder te zien gaven, namelijk dat het de Nederlandse economie de laatste jaren aan dynamiek heeft ontbroken. Bij alle waardering voor onze stabiliteit – zowel in politiek-sociaal opzicht als qua kostenontwikkeling – is de waardering van ondernemers voor Nederland als geschikte omgeving voor investeringen dus niet erg overtuigend.

Nu passen bij deze conclusie twee kanttekeningen. De eerste betreft het feit dat de EMF-landenvergelijking loopt tot 1986, zodat de meest recente ontwikkelingen hierin niet zichtbaar worden. De tweede kanttekening betreft het feit dat het gepresenteerde materiaal wel indicatieve, maar geen beslissende betekenis toekomt. We zetten onze speurtocht om die reden voort en verleggen het perspectief weer naar het hardere cijfermateriaal dat de weerslag vormt van het gedrag dat ondernemers in werkelijkheid te zien geven.

Voor een betrouwbare schatting van het gedrag van economische subjecten – en ondernemers vormen hierop geen uitzondering – moet men niet alleen afgaan op wat zij hierover zelf te beweren hebben. Tegenover de bevestigende indicaties die de EMF-enquêtes bieden, zou men immers de officiële stellingname van de ondernemersorganisaties kunnen stellen waarin de stabiliteit van de kostenbeheersing nog immer de overhand heeft. Kan de werkelijkheid van het ondernemersgedrag op die ogenschijnlijke tegenstelling een nader licht werpen?

In dit verband zijn twee bronnen van informatie relevant. De eerste betreft de investeringsstroom die vanuit Nederlandse bedrijven naar het buitenland wordt geleid in verhouding tot de investeringsstroom die vanuit buitenlandse bedrijven naar Nederland wordt geleid. Er is immers geen gevoeliger maatstaf voor de waardering van het investeringsklimaat dan deze daadwerkelijke allocatie van de investeringen. In tabel 3 geven wij hiervan een overzicht.

Tabel 3 laat scherper dan enig ander gegeven zien welke verslechtering het investeringsklimaat in Nederland in de loop van de tweede helft van de jaren zeventig heeft ondergaan. De tabel laat tevens zien dat het herstel hiervan in de jaren tachtig uitblijft, ook nadat het economisch herstelbeleid inmiddels zijn beslag gekregen had. Pas het laatste jaar – dat in verband met de onvolledigheid van de gegevens tot voorzichtigheid noopt – laat een substantiële verbetering zien in de investeringsallocatie ten gunste van Nederland.

Tabel 3. Allocatie van investeringen (in mln. gld.)

	Nederlandse bedrijven in het buitenland	Buitenlandse bedrijven in Nederland	Verhoudings- getal (2):(1)
1961/1970	951	830	0,87
1971/1975	3.081	2.287	0,74
1976/1980	5.355	1.906	0,36
1981/1984	30.959	9.863	0,32
1985	11.518	2.046	0,18
1986	10.397	5.202	0,50
1987	14.500	4.007	0,28
1988 ^a	2.100	3.100	1,48

a. In het cijfer voor 1988 is slechts het eerste halfjaar begrepen.

4. European Management Forum, tegenwoordig World Economic Forum, *World competitiveness reports 1980-1986*, Genève.

Hieruit laat zich – met inachtneming van de nodige voorzichtigheid – dus inderdaad afleiden dat ondernemers bij de beoordeling van het investeringsklimaat niet alleen afgaan op stabiliteit en kostenbeheersing, maar dat de dynamiek van de economische omgeving in hun feitelijke beoordeling een belangrijke rol speelt. Deze conclusie is overigens in overeenstemming met een meer algemene stellingname die in een OESO-publikatie op grond van een veelheid van internationaal gespreide statistische studies wordt betrokken⁵. De stellingname luidt dat ondernemers als eerste impuls de markt volgen. Gegeven de marktomstandigheden kiezen ze vervolgens voor hun investeringen de lokatie met de beste beschikbaarheid van arbeid en grondstoffen. Bij deze keuze geldt niet alleen de prijs, maar zeker ook de kwaliteit van de beschikbare hulpbronnen als een belangrijke overweging. Pas in laatste instantie gelden overwegingen van stabiliteit, belastingstructuur en dergelijke, in die zin dat ze niet prohibitief moeten zijn voor een positieve investeringsbeslissing die in feite op economische gronden wordt genomen.

Een beleid dat eenzijdig de nadruk legt op stabiliteit en kostenbeheersing sluit derhalve in ten minste twee opzichten niet geheel aan op het investeringsperspectief van de ondernemer. Het veronachtzaamt het gewicht dat toekomt aan de dynamiek en groeikracht van een economie als een belangrijk richtsnoer voor de investeringsbeslissing en het besteedt evenmin voldoende aandacht aan de kwaliteit van de ter beschikking staande hulpbronnen, waarin de kwaliteit van de factor arbeid een essentiële betekenis toekomt. Immers, wil de ondernemer met zijn investeringen aansluiting vinden bij de markt, dan zullen hierbij zowel proces- als produktinnovatie een rol spelen. Hierin kan de ondernemer alleen succesvol zijn, indien de beschikbare arbeid hem mede in staat stelt die sprong te maken.

Perspectief voor het investeringsklimaat

Nederland heeft de afgelopen vijf jaar een economisch herstelbeleid gevoerd dat in algemene zin als positief moet worden gekenschetst. Er zijn de afgelopen jaren ingrijpende bijstellingen gepleegd die de overheidshuishouding weer op orde hebben gebracht, ook al valt in dit opzicht nog het een en ander te wensen. Al eerder was de loonvorming bijgesteld en meer in overeenstemming gebracht met de internationale verhoudingen. In feite is hiertoe in 1979/1980 de eerste stoot gegeven. De laatste jaren is het matigingsbeleid straf gehandhaafd. Als gevolg van deze maatregelen en de stabiliteit die de politiek-economische verhoudingen de laatste jaren te zien hebben gegeven, leek Nederland een oord van rust en orde. De beloning hiervoor in termen van een floreerende economie leek tot voor kort uit te blijven. Met als direct gevolg dat de economische groei beperkt is gebleven en tal van groepen, met name diegenen die voor hun inkomen van de collectieve sector afhankelijk zijn, maar matig hebben kunnen delen in de welvaartsstijging. Grote delen van het Nederlandse bedrijfsleven, met name de op de binnenlandse markt aangewezen bedrijven, hebben dan ook een minder expansieve ontwikkeling doorgemaakt. In de totaliteit van het bedrijfsleven maken deze bedrijven de meerderheid uit, zowel qua productie, als qua werkgelegenheid en investeringen. Dit is er de oorzaak van dat het investeringsklimaat in Nederland zich niet heeft ontwikkeld zoals op grond van het herstelbeleid wel verwacht en gehoopt was.

Nederland staat in deze impasse overigens niet alleen, een vergelijkbare situatie doet zich in de Bondsrepubliek en bij onze zuiderburen voor. Sedert een half jaar lijkt in deze situatie verandering te zijn gekomen. Indien onze analyse juist is dat het ontbreken van marktdynamiek hierin een belangrijke rol heeft gespeeld, dan moet niet worden uitgesloten dat het nieuwe elan van de EG bij ons en

onze bureaus de impasse heeft weten te doorbreken. De op handen zijnde marktvergroting binnen het gemeenschapsgebied heeft ondernemers internationaal de ogen geopend voor het afzetpotentieel dat de EG heeft. Dit nieuwe marktperspectief heeft kennelijk op ondernemers binnen en buiten de gemeenschap zijn uitwerking niet gemist en de oriëntatie verlegd van de VS naar de EG.

Behalve deze majeure externe factor zijn er ook interne veranderingen aan te wijzen waar niet iedereen gelukkig mee zal zijn, maar die te zamen een meer dynamisch perspectief voor onze economie openen.

In de eerste plaats is er in het overheidsbeleid een niet onaanzienlijke bijstelling gepleegd die naar buiten is getreden bij de recente begrotingsbehandeling. In dit verband zijn drie concrete beleidsmaatregelen van belang:

- verlaging van de btw om de binnenlandse koopkracht te stimuleren;
- vervanging van de WIR die kapitaalintensivering van de produktie bevordert, door vermindering van de sociale lasten die de werkgelegenheid bevordert;
- tegenvallers in de begroting minder star pareren met belastingverhogingen, maar ook rekenen met inverdieneffecten die het gevolg zijn van de meer op expansie gerichte begroting.

Vooral het laatste punt is opmerkelijk. Inverdieneffecten zijn lang in de ban geweest; voor een op expansie gerichte begroting zijn ze evenwel onmisbaar.

Nu hoopt de regering met deze koopkrachtbevorderende maatregelen de inkomensstijgingen binnen de perken te houden. Het is zeer de vraag of het beleid in dit opzicht zal slagen. De concessies die inmiddels aan de politie zijn gedaan, hebben een forse bres geslagen in de verdedigende opstelling van de regering ter zake. De ervaring leert dat de stormloop dan niet lang op zich laat wachten. Ook in de private sector vallen de looneisen hoger uit dan de laatste jaren wel het geval was. De rechtvaardiging van deze eisen is niet het eerste dat ons in dit verband interesseert. Economisch gezien is belangrijk dat de loonstijgingen die kennelijk in de lucht zitten, een rechtstreekse koppeling zullen blijven houden met de bedrijfsresultaten. Met andere woorden, het is economisch wenselijk dat de loonvorming gedifferentieerd naar sector haar beslag krijgt en zo binnen de grenzen van de arbeidsproduktiviteitsruimte blijft.

Onder die voorwaarde zouden beheerste inkomensstijgingen een welkome ondersteuning kunnen vormen van een op expansie gericht beleid. Zo zal de praktijk zich onzes inziens niet helemaal voegen naar de wensen van de regering, maar zullen de resultaten nog wel eens verrassend gunstig kunnen uitvallen. Het ziet er op grond van wat het loonfront nu laat zien, naar uit dat dit gaat lukken.

Dan zal ook Nederland zich ten slotte melden in het peloton van groeiers en een periode van welvaarts groei en spreiding kunnen gaan doormaken, waarvan ook de werkgelegenheid zal kunnen profiteren.

Het ware te wensen dat de regering te zamen met de partners in het bedrijfsleven van de termiek gebruik weet te maken om door scholing de beschikbaarheid van arbeid *kwalitatief* een stoot in de goede richting te geven. In de komende jaren zal deze factor van beslissende betekenis zijn. Indien de kwalitatieve kloof tussen vraag en aanbod wordt overbrugd zal niet alleen het groeipotentieel structureel verruimd worden, maar zullen prijsverstorende onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt vermeden worden. Als dit lukt, kan de groei ook allerlei ongewenste nevenverschijnselen op een afstand houden.

A. van der Zwan

5. OESO, *Incentives and disincentives and the international investment process*, Parijs, 1983.